

312

0-86

О. ОТАМИРЗАЕВ
И. КАТАНОВ

Дарғона
водийси
тахарлари

ЎЗБЕКИСТОН ССР
„БИЛИМ“ ЖАМИЯТИ

О. ОТАМИРЗАЕВ,
география фанлари кандидати,
И. КАТАНОВ,
ТошПининг старший ўқитувчиси

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ШАҲАРЛАРИ

(ДЕМОГРАФИЯ ТЎҒРИСИДА БАЪЗИ ФИКРЛАР)

№ 42

Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашриёти
Тошкент — 1970

На узбекском языке

А. АТАМИРЗАЕВ, И. КАТАНОВ

ГОРОДА ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

Некоторые аспекты демографии

Издательство ЦК Компартии Узбекистана
Ташкент — 1970

Таржимон Б. Юсупов
Редактор Т. Мирходиев
Техредактор В. Зубовская
Корректор В. Хакимов

Теринга берилди 10/VIII 1970 й. Босишга рухсат этилди 29/XII-1970 й. Қоғоз формати 84×108¹/₃₂. Босма листи 1,0. Шартли босма листи 1,68. Нашриёт ҳисоб листи 1,62. Тиражи 14830. Нашр № 112. Р 17311. Заказ № 2459. Баҳоси 6 тийин.

Ўзбекистон КП Марказий Көмитети нашриётининг босмахо-наси. Тошкент, „Правда Востока“ кучаси, уй № 26.

312
0—86

Отамирзаев О. ва Катанов И.
Фарғона водийси шаҳарлари. (Демография
туғрисида баъзи фикрлар). Т., Узбе-
кистон КП МКнинг нашриёти, 1970.
32 бет. (ЎзССР «Билим» жамияти № 42).

1. Соавт.:
Атамирзаев А. и Катанов И. Города
Ферганской долины.

312+9(С 52)

К И Р И Ш

Коммунистик қурилиш тажрибаси аҳолининг жамиятда асосий ишлаб чиқарувчи куч сифатида шаклланишидек проблемани атрофлича ўрганиш ва илмий жиҳатдан ҳал этишни тақозо қилади. Шу муносабат билан халқ хўжалигини перспектив планлаштириш, иқтисодий лойиҳалаш, умуман ишлаб чиқариш кучларини рационал жойлаштириш проблемасини муваффақиятли ҳал этиш мақсадида шаҳарлар ва айрим иқтисодий районлар аҳолисини ўрганиш катта аҳамиятга эгадир. Бу масалаларни шаҳарлар аҳолиси сонини етарлича аниқлик билан белгиламай ва унинг ривожланиш қонуниятларини, ишга қобилиятли аҳоли сонини ва таркибинини ўрганмай, унинг жинс, ёш структурасини, турли хил функционал типдаги шаҳарларда иш билан бандлиги даражасини таҳлил қилмай туриб ҳал этиш амри-маҳол. Шу боисдан ҳам аҳоли структураси ва таркиби, унинг табиий ва механик ҳаракати ҳамда ишчи кучини кўпайтиришга таъсирини ўрганиш ҳозирги босқичдаги регионал тадқиқотларда янада муҳим ва актуал аҳамият касб этмоқда.

Социалистик ишлаб чиқариш халқ хўжалигининг планли ва пропорционал ривожланиш қонунига амал қилган ҳолда тараққий этади. Бундан ташқари у ишлаб чиқаришга ишчи кучининг планли ва рационал жалб этилишини тақозо қилади. Шу сабабли социалистик жамият ўзида мавжуд меҳнат ресурсларининг миқдори ва таркибига бефарқ қарай олмайди, аксинча у ёки бу иқтисодий районда юз бераётган барча демографик жараёнлар билан доимо қизиқиб туради. Айрим районлар ва шаҳарлардаги демографик вазият ҳақидаги аниқ ва

тўла маълумотларнинг мавжудлиги умуман, аҳолини, шў жумладан ишчи кучини кўпайтириш режимини тўғри белгилаш имконини беради. Демографик жараёнларни ўрганиш туғрилиш даражасидаги номувозанатликни, миграция оқимларини, эркак ва хотин-қиз ишчи кучлари ўртасидаги нисбатни аниқлаш ва бошқалар учун ҳам зарурдир. Оқибат-натияда бу халқ хўжалиги эҳтиёжлари билан ишчи кучи ўртасидаги нисбатни айрим иқтисодий районлар, шаҳарлар ва шаҳарчаларнинг специфик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таъминлаш имконини беради. Аҳоли ва меҳнат ресурсларининг шаклланиш жараёнида бу масалалар жуда ҳам муҳимлиги сабабли шаҳарларнинг демографик тараққиёти масаласи тобора кўпроқ эътиборни жалб этмоқда.

Айрим шаҳарлар ёки умуман шаҳар тармоғи аҳолисининг иқтисодий-географик район чегарасида тараққиётининг ҳозирги замон тенденцияларини аниқлаш алоҳида муҳим аҳамият касб этмоқда. Ҳозирги пайтда ана шундай тадқиқотларсиз иқтисодий лойиҳалаш ва шаҳар қурилиши масалаларини илмий жиҳатдан асосланган ҳолда ҳал этиш мумкин эмаслиги тобора равшан бўлиб бормоқда.

Ҳозирги босқичда халқ хўжалигини планлаштириш аҳоли ривожланиши жараёнларини ва асосий демографик ҳолатлар тенденциясини фақат биргина иттифоқчи республика ёки иқтисодий район миқёсида эмас, балки мураккаб социал-иқтисодий организм деб қаралувчи алоҳида шаҳарлар миқёсида улардаги аҳолининг ўзига хос табиий ва механик ҳаракати хусусиятлари билан қўшиб ўрганиш ва аниқлашни тақозо қилади.

СССР бўйича, айрим иттифоқчи республикалар бўйича ўртача олинган ва одатда назарий ҳолда амалий вазифаларни ҳал этишда фойдаланиб келинаётган демографик кўрсаткичлар, гарчанд бу жараёнлар ҳатто алоҳида шаҳарлар туркумининг ўзида ҳам бир-биридан сезиларли даражада фарқ қилса-да, ўрганилаётган районлар аҳолисининг ривожланиш тенденциясини тўғри аниқлаш имконини бера олмайди.

Муайян вазифалар туркумига эга бўлган социал-иқтисодий организм сифатида шаҳарнинг ўзига хос демографик ва иқтисодий ривожланиш хусусиятлари мавжуд. Бу маълум даражада унинг социал-тарихий ва табиий шароитлари комплекси билан белгиланади.

Фарғона водийси мамлакатимиздаги анча кўхна аҳоли райони бўлиб, қишлоқ аҳолисининг юксак даражада зичлиги билан ажралиб туради. Водийда аҳоли яшай бошлаганининг тарихий-географик хусусиятларига бевоқифа боғлиқ ва у ерда шаҳар аҳолисининг жойлашини ва ривожланиш характерида бу ўз аксини топгандир.

Бутун Урта Осиё сингари Фарғона водийси ҳам ўтмишда чор Россиясининг ишлаб чиқариш кучлари тараққиёти даражаси суёт бўлган қолоқ ўлкаси эди. Бу ерда етиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари — пахта, пилла, мева ва бошқаларнинг анчагина қисми рус мустамлакачилари ва маҳаллий феодалларнинг бойлик орттириш манбаи бўлиб хизмат қиларди.

Қишлоқ хўжалик хом ашёсини саноат йўли билан қайта ишлаш жуда ҳам суёт ривожланган бўлиб, у жами ижтимоий маҳсулотнинг 2 процентдан озроқ қисмини ташкил этарди. Эндигина куртак ёзиб келаётган саноатда алмисоқдан қолган техника ишлатиларди, қишлоқ хўжалигида эса аҳвол бундан ҳам баттар эди. Иқтисодий қолоқлик аҳолининг ривожланиш характериға таъсир қилмасдан қолмади.

Туркистонда Улуғ Октябрь социалистик революциясининг ғалаба қозониши Фарғона водийси бутун экономикасининг янги социалистик ишлаб чиқариш муносабатлари негизида ривожланишида бурилли ясади. Совет ҳокимияти йилларида Фарғона водийси Урта Осиёнинг ҳар томонлама ривожланган иқтисодий райониға айланди.

Ҳозирги пайтда Фарғона водийсида 3.803 минг киши истиқомат қилади¹, бу Ўзбекистонда яшайдиган барча аҳолининг 29,6 процентига тенгдир. Водий аҳолисининг умумий таркибида шаҳар аҳолисининг салмоғи 28 процентга тенг, яъни 876,6 минг кишидан иборат. Ҳозирги пайтда шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг бир-бириға нисбати секинлик билан ўзгармоқда. Бу Фарғона водийси индустрлашувининг объектив процессини ўзида акс эттиради.

Совхоз ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўсиши, моддий турмушининг яхшиланиши, ўсиш суръатлари гарчанд республикаимиздаги ўртача кўрсаткичдан

¹ Маълумот 1968 йилнинг 1 январига олинган.

анча паст бўлса-да, Фарғона водийси аҳолисининг Совет даври тараққиёти давомида нисбатан тез ўсишига олиб келди. Масалан, 1939 йилдагига қараганда водий аҳолиси 58 процент кўпайди, аини пайтда Ўзбекистон аҳолиси ана шу давр ичида 77 процент ўсди.

Совет даврида Фарғона водийси шаҳар аҳолиси анча тез суръатлар билан ўсди. Бунга янги саноат ва маданий марказларнинг вужудга келиши, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида механизациялаш даражасининг тўхтовсиз ошиши туфайли анча миқдорда қишлоқ меҳнат ресурсларининг бўшаши сабаб бўлди. Бироқ, яна шунини қайд этиш керакки, маҳаллий қишлоқ аҳолисининг саноатга суёт жалб этилиши сабабли водийда шаҳар аҳолиси асосан шаҳарлар ўз аҳолисининг табиий ҳаракати ва мамлакатимизнинг бошқа районларидан кўчиб келганлар ҳисобига кўпайди. Бу фақат Фарғона водийсидагина эмас, балки бутун Ўзбекистонда урбанизация (саноат ва аҳолисининг йирик шаҳарларда тўпланиши) жараёнининг ривожланиши учун характерли хусусиятдир.

1939 йилдан 1968 йилгача Фарғона водийсининг шаҳар аҳолиси 500 минг кишидан кўпроқ ошди, яъни 2,4 баравар ўсди. Шу давр ичида шаҳар аҳолисининг ўртача йиллик ўсиш суръати 4,4 процентга тенг бўлди; бу водийдаги бутун аҳолининг ўсиш суръатидан 2 баравардан зиёд. Бу, шубҳасиз, шаҳар ва қишлоқ аҳолиси ўртасидаги нисбатнинг шаҳар фойдасига ўзгаришига олиб келди.

I-жа д в а л

Фарғона водийси шаҳар ва қишлоқ аҳолиси нисбатининг ўзгариши (минг киши)

Йиллар	Барча аҳоли	Шу жумладан		Бутун аҳоли сонига нисбатан процент ҳисобида	
		шаҳар аҳолиси	қишлоқ аҳолиси	шаҳар аҳолиси	қишлоқ аҳолиси
1939	1953	375	1578	19	81
1959	2301	630	1671	27	73
1965	2781	794	1986	27	73
1968	3083	876	2206	28	72

Фарғона водийсида шаҳар ва қишлоқ аҳолиси нисбатининг ўсиши бу процесснинг мамлакатимизнинг бошқа кўпгина, айниқса индустриал районларидаги ривожланишидан анча фарқ қилади. Водийда шаҳар ва қишлоқ аҳолиси нисбатининг шаҳар фойдасига ўзгариши мамлакатимизнинг юксак даражада индустриалашган районларда бўлгани каби қишлоқ аҳолисини абсолют камайтириш ҳисобига эмас, балки шаҳар аҳолисининг қишлоқ аҳолисига нисбатан анча тез суръатлар билан ўсиши туфайли юз беряпти. Масалан, кейинги 30 йил ичида Фарғона водийси шаҳар аҳолисининг ўртача йиллик ўсиш суръатлари, гарчанд қишлоқда табиий ўсиш шаҳардиган устун бўлса-да, қишлоқ аҳолисининг ўсиш суръати (1 процент)дан 4 барабар зиёд бўлди.

Водийда маҳаллий қишлоқ аҳолисининг бутун республикадагидек юксак даражада табиий ўсиши туфайли қишлоқ аҳолиси тобора кўпаймоқда. Бунга маҳаллий аҳолининг қишлоқдан шаҳарга азалдан суиш кўчиши ҳам сабабчидир. Шундай қилиб, Фарғона водийсида шаҳар аҳолисининг тез суръатлар билан ўсиши ҳали ҳам аҳолининг юксак даражада табиий равишда кўпайишининг, мамлакатимизнинг бошқа районларидан анча миқдорда юқори малакали кадрлар кўчиб келишининг, қишлоқ аҳоли пунктларининг шаҳарларга айланиб кетишининг, қишлоқ аҳоли жойларининг шаҳарларга кўшиб юборилишининг, шунингдек, қишлоқ-шаҳар миграциясининг натижасидир.

Фарғона водийсида шаҳар аҳолисининг ривожланиши эски шаҳарларнинг доимий равишда ўсиб туриши натижасида ҳам, янги шаҳарларнинг пайдо бўлиши натижасида ҳам юз бераётир. Бу водийда индустриаллаштириш, урбанизация, ишлаб чиқариш кучларининг доимий равишда ривожланиши юз бераётганини яққол акс эттиради.

Ҳозирги пайтда водийда 8 та шаҳар ва 20 та шаҳар типидagi посёлка жойлашган. Шаҳарларнинг 70 проценти янги барпо этилгандир. Агар революциягача Фарғона водийсининг шаҳар тармоғини фақат 6 тагина шаҳар ўзида мужассамлаштирган бўлса, Советлар замонасида бу ерда 2 та янги шаҳар — Ленинск ва Қувасой бунёд этилди, шаҳар типидagi Чуст посёлкаси шаҳарга айлантирилди.

Водийдаги кўҳна шаҳарларда ҳам аҳоли сони анча

ошди. Улар орасида айниқса Фарғона, Андижон, Наманган алоҳида ажралиб туради. Бу шаҳарларда аҳоли 1897 йилдан 1968 йилгача ўтган давр ичида 10,8; 3,7 ва 2,6 барабар кўпайди.

2-жа д в а л

Фарғона водийси шаҳарларида аҳоли сонининг ўсиши
(минг киши)

	1897 й.	1926 й.	1939 й.	1959 й.	1965 й.	1968 й.
Андижон	47,6	73,5	84,7	130,1	159,1	172,5
Наманган	62,0	73,6	79,5	123,5	150,4	163,7
Қўқон	81,4	68,3	84,6	105,1	125,5	133,9
Фарғона	8,9	14,3	35,6	80,2	89,4	95,1
Марғилон	36,5	44,3	46,0	68,0	86,2	91,8
Ленинск	—	6,8*	11,8	20,4	25,3	26,8
Чуст	13,7	14,3	14,8	16,6*	21,6*	23,3
Қувасой	—	—	4,6*	10,8	12,8	13,7

* Шу йили шаҳар типидagi посёлка бўлган.

Иккинчи жадвалдан кўриниб турибдики, Фарғона водийсида аҳолиси 100 минг кишидан кўп бўлган шаҳарлар анчагина. Уларда водий шаҳар аҳолисининг 80 проценти истиқомат қилади. Яқин йиллар ичида «юз мингчи» шаҳарлар тоифасига Фарғона ва Марғилон қўшилади. Ҳар иккала шаҳарда кейинги йилларда аҳолининг ўртача йиллик ўсиши 2.000 кишидан зиёд бўлмоқда.

Ленинск, Қувасой, Чуст каби шаҳарларда аҳоли сонининг анча камлиги уларнинг ҳали ёшлиги билан изоҳланади. Шаҳар сифатида улар яқиндагина пайдо бўлди — Қувасой бундан 15 йил, Ленинск 20 йил, Чуст бир йил олдин шаҳарлар тоифасига қўшилган. Аста-секин бу шаҳарларда ҳам саноат ва маданий марказларнинг ривожланиши билан аҳоли сони тобора кўпая болади.

Аҳоли сонининг кўплиги билан шаҳар типидagi посёлкалар орасида Косонсой (12,6 минг), Московский (11,4 минг), Куйбишев (Риштон) (11 минг), Учқўрғон (11,2 минг) ажралиб туради.

АҲОЛИНИНГ ТАБИЙ ҲАРАКАТИ

Аҳоли сонининг ўсиши аҳамияти жиҳатидан турлича пикита демографик жараён — табиий ва механик ҳаракатининг ўзаро таъсирга боғлиқдир. Бу жараёнларнинг хусусиятлари ва ривожланиш характерига қараб турли районларда ва айрим шаҳарларда уларнинг ишчи кучи шаклланишига таъсир қилиш даражаси жуда ҳам турлича бўлиши мумкин.

Меҳнат ресурсларининг шаклланиши бутунлайича аҳолининг механик тарзда ўсишига боғлиқ бўладиган районлар ва шаҳарлар группасини ҳам учратиш мумкин. Булар, асосан, туғилиш ва аҳолининг табиий ҳаракати кўрсаткичлари паст бўлган, шунингдек, янги ўзлаштирилаётган районлар ва гуркираб ўсаётган ёш шаҳарлардир.

Иккинчи группага онд районларда меҳнат ресурсларининг шаклланиши аҳолининг табиий ўсиши таъсири остида юз беради. Бу ўринда туғилиш кўрсаткичлари ўртача ва юқори бўлган, аҳолининг механик тарзда зичлашуви суст районлар ажралиб туради. Маҳаллий аҳолининг туғилиш даражаси юксаклиги ҳисобига табиий ўсиш суръатлари жадал бўлгани ҳолда аҳолининг ҳам механик, ҳам табиий ҳаракати кўрсаткичлари юксак бўлган районлар алоҳида группани ташкил этади. Биз ҳикоя қилаётган Фарғона водийси худди ана шундай группага мансубдир.

Водийда аҳоли кўпайишининг асосий манбаи табиий ҳаракатдир. Бу, водийдаги шаҳар аҳолисига ҳам бутунлай тааллуқлидир. Бироқ айрим группдаги районлар чегарасида ҳам аҳолининг шаклланиши йўлида жиддий тафовутлар ва ўзига хос хусусиятлар кузатилади.

Демографик жараёнлар ривожидида асосий роль табиий шароитларнинг ҳам анчагина таъсири бўлгани ҳолда социал-иқтисодий факторларга мансубдир. Шу билан бирга бу факторларнинг аҳолининг табиий ва механик ҳаракатига турлича даражада ва суръатда таъсири борлигини аниқлаш муҳимдир.

Ўрта Осиё аҳолиси табиий ҳаракатининг ривожланиш тарихи шуни кўрсатдики, Совет даврида республика социал-иқтисодий шароитларининг ўзгариши аҳолининг табиий ўсиш кўрсаткичларига сезиларли таъсир қилмади. Табиий демографик жараёнлар, айниқса туғилиш

даражаси жуда секинлик билан ўзгаради. Ижтимоий тузумнинг революцион қайта ўзгаришлари натижасида туғилиш кўрсаткичлари кескин ўзгаради, деб ўйлаш ярамайди. Чунки туғилиш даражаси социал-иқтисодий шароитлардан ташқари биологик, психологик, маданий, диний ва бошқа факторларнинг мураккаб комплекси таъсири остида ўзгаради. Шу билан бирга бу ўринда халқларнинг табиий демографик жараёнларнинг ривожланиш характернда бевосита ўз аксини топадиган миллий хусусиятлари муҳим аҳамиятга эга бўлади. Бу айниқса бутун СССР бўйича ва алоҳида миллий республикалар бўйича демографик ҳолатлар ривожланишини кузатганда кўзга яққол ташланади, Бундай ҳолда туғилиш ва аҳолининг табиий ўсиш кўрсаткичлари кескин ўзгариб туришини кўриш мумкин.

Бироқ шуни эсда тутиш керакки, социал-иқтисодий шароитлар ривожланиши демографик жараёнлар ва шу жумладан туғилишни бошқариш учун кенг имкониятлар яратиб беради. Ишлаб чиқариш ва моддий бойликларни тақсимлашнинг социалистик усули рационал демографик сиёсатини белгилаш йўли билан туғилишнинг зарур даражасини таъминлаш учун ҳар томонлама шароит туғдиради. Шу муносабат билан туғилишни оширишга сўзсиз ёрдам берадиган тадбирлар системаси, асосан моддий характердаги тадбирлар муҳим аҳамият касб этади.

Туғилишдан фарқ қила бориб, ўлиш даражаси социал-иқтисодий шароитларга бевосита боғлиқдир. Социал-иқтисодий шароитларнинг тубдан яхшиланиши ўлиш даражасини кескин камайтиришга бевосита ёрдам беради.

Шу сабабли социал-иқтисодий ўзгаришларнинг ўлиш даражаси кескин камайиши ва туғилиш даражасининг юксаклиги билан характерланидиган бошланғич даври аҳолининг табиий ўсиши кўрсаткичлари юксаклиги билан ажралиб туради.

Кейинчалик бу йқкала асосий демографик кўрсаткичларнинг ҳаракат суръатлари ўртасида жуда жиддий тафовутлар стабиллашгани ҳолда жамиятда амалга оширилган маданий-техника ўзгаришлари, индустрлаш ва урбанизация жараёнларининг тез тараққиётининг акси сифатида туғилишнинг аста-секин камай бориши кузатилади. Бу аҳолининг табиий ўсиши аста-секин кама-

йишининг оқибатидир. Чунки аҳолининг табиий ўсиши туғилмиш даражаси тараққиёти тенденцияларига бевосита боғлиқдир.

Механик ҳаракат жараёнлари жамият тараққиётининг социал-иқтисодий шароитларига аҳолининг табиий ҳаракати жараёнларга қараганда кўпроқ даражада боғлиқдир.

Жамият социал-иқтисодий тараққиётининг турли давлари учун миграциянинг турлича специфик формалари, турлари ва даражаси характерлидир.

Капитализм учун аҳоли механик ҳаракати турли формаларининг юксак даражада ривожланиши характерлидир. Бу жараёнлар шаклланиши негизда капиталистик ишлаб чиқариш усулининг ўз табиатидан келиб чиқаётган стихиялилик устун бўлади.

Социализм даврида экономикани планли ва пропорционал тарзда ривожлантириш қонунининг амалда қўлланилиши аҳоли механик ҳаракати учун миграциянинг кўпроқ учрайдиган форма ва турлари характерида, суръатларида, шаклланишида бевосита акс этадиган мутлақо бошқача базани вужудга келтиради.

Шундай қилиб, социал-иқтисодий шароитларнинг ўзгариши натижасида миграция жараёнларининг характери ҳам кескин ўзгаради. Чунки улар ишлаб чиқариш муносабатларининг мутлақо янги негизда шаклланиди ва янада ривожланади. Ишлаб чиқариш муносабатлари ўз навбатида социал, маданий-маиший, табиий йўсиндаги қатор шароитлар билан биргалликда аҳоли механик ҳаракатининг асосий шакллантирувчи омили сифатида майдонга чиқади.

Демографик жараёнларнинг янги социал-иқтисодий шароитларда юқорида зикр қилинган йўналишларда ривожланиши аҳоли сони ўсиши учун ўзига хос шароитларга эга бўлган барча иқтисодий районлар ва иттифоқчи республикалар учун характерлидир. Бироқ, социал-иқтисодий ўзгаришларнинг нисбатан бир хил шароитлари мавжудлигига қарамай, ҳозирги пайтда турли иттифоқчи республикаларда турлича демографик вазият пайдо бўлган. Бу социалистик қурилиш йилларида аҳоли сони ўсишининг тарихий, миллий хусусиятлари, айрим халқларнинг иқтисодий ва маданий раванқининг ўзига хос йўлларининг маълум даражадаги аксидир.

Фаргона водийси шаҳарларида кейинги 9 йил (1960—

1968 йиллар) ичида юз берган асосий демографик жараёнларни тадқиқ қилиш аҳоли сони ўсишининг республикадаги бошқа кўпгина шаҳарларга ҳам кўп жиҳатдан характерли бўлиб ҳисобланган ҳозирги баъзи бир тенденцияларини аниқлаш имконини берди.

Фарғона водийсидаги ҳар бир шаҳар бўйича туғилиш коэффиценти динамикасининг алоҳида-алоҳида, барча шаҳарлар бўйича ўртача коэффицентининг анализи шаҳарларда туғилиш даражасининг ҳаракатида жиддий тафовутлар борлигини кўрсатади.

Водийдаги айрим шаҳарларда туғилиш коэффицентининг тадқиқ қилинган 9 йил ичидаги фарқи 12,4 промилни ташкил этади. Масалан, 1966 йилда туғилишнинг энг кўп коэффиценти 42,8 промилни (Қувасой шаҳри), энг кам коэффиценти 20,6 промилни (Фарғона шаҳри) ташкил этди. Шундай қилиб, фарқ 22,2 промилни ташкил этди ва бу ана шу шаҳарлардаги туғилишнинг ўртача коэффицентлари фарқидан қарийб икки баравар кўпдир.

Умуман, Қувасой шаҳри туғилиш даражаси юқорилиги билан ажралиб туради. Шаҳарда аҳолининг ўртача туғилиш коэффиценти 9 йил ичида 38,0 промилл бўлгани ҳолда, 1963 йилда энг кам коэффицент (32,7 промилл,) 1966 йилда энг кўп коэффицент (42,8 промилл) кузатилди. Ленинск (37,4 промилл) ва Марғилон (36,8 промилл) шаҳарлари ҳам туғилиш даражаси юқори шаҳарлардандир.

Тадқиқ қилинган йиллар давомида Фарғона шаҳрида туғилиш коэффиценти энг камлиги кузатилди; бу ерда ўртача кўрсаткич 25,6 промилни ташкил этди (3-жадвалга қаранг).

Айрим шаҳарларда туғилиш кўрастичларининг мазкур жадвалдан кўриниб турган жиддий тафовутлари кўплаб ўзаро алоқадор мураккаб факторларга боғлиқдир. Бу ҳодисаларнинг маълум бир сабабларини аниқлаш жуда ҳам қийин. Лекин туғилиш даражаси билан аҳолининг жинс-ёш структураси, никоҳ, этник тажриба, билими ва маданий савияси ўртасида маълум даражада алоқа мавжуд, деб қайд этиш мумкин. Хотин-қизларни ижтимоий ишлаб чиқаришга жалб этиш даражаси ҳам туғилишга катта таъсир кўрсатади. Шу нарса тасдиқландики, хотин-қизларнинг халқ хўжалигида бандлиги туғилишга тескари пропорционалдир.

**Фарғона водийси шаҳарларида аҳолининг туғилиш
коэффициентлари**

	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	Уртача бир Виллик туғилиш
Қувасой . . .	35,9	43,7	41,1	38,0	32,7	35,2	39,3	42,8	39,5	38,0
Ленинск . . .	34,9	39,4	39,6	35,9	40,7	37,6	33,4	40,5	34,4	37,1
Марғилол . . .	35,9	40,8	39,3	39,6	36,4	36,2	35,7	33,8	33,7	35,6
Наманган . . .	31,3	33,6	29,8	31,2	29,2	33,0	29,2	28,9	31,9	31,2
Анджон . . .	29,0	30,7	30,1	30,8	28,6	30,6	31,2	28,2	31,8	30,9
Қўқон	30,5	36,8	33,0	31,7	27,4	27,6	23,4	24,2	23,0	28,6
Фарғона . . .	29,1	30,0	31,3	31,0	24,6	23,9	21,7	20,0	18,1	25,6
Водий шаҳар- лари бўйича ур- тача коэффици- ент	32,4	36,4	34,9	34,0	31,4	32,0	30,5	31,3	30,3	32,7

Фарғона шаҳрида туғилиш даражасининг нисбатан камлиги маълум бир тарзда шаҳар аҳолисининг составида европаликларнинг кўплиги билан изоҳланади. Фарғона европалик аҳолиси туғилиш даражасининг пастлиги билан характерли бўлган ҳолда аҳолининг кўпчилик қисмини ташкил этадиган ягона шаҳардир.

Умуман олганда этник белгилар фақат Фарғона водийси шаҳарлари эмас, балки бутун Урта Осиёда туғилиш даражасининг юқори ёки паст бўлишида муҳим омиллардандир. Маҳаллий аҳоли кўпчилигини ташкил этган шаҳарларда туғилиш одатда юксак даражададир. Фарғона водийсининг маҳаллий аҳолиси ўртасида туғилиш даражаси европалик аҳолига нисбатан ҳамон юқорилигича қолмоқда. Шунинг учун ҳам, гарчанд бутун СССР бўйича туғилиш даражаси камайишининг умумий тенденцияси акси сифатида шаҳарларда туғилишнинг анча камайиш тенденцияси кузатилган бўлса-да, бу ерда аҳоли табиий кўпайишининг Иттифоқ бўйича кўрсаткичларга қараганда анча барқарор кўрсаткичлари ажралиб туради.

Юқорида қайд қилиб ўтилганидек, туғилишнинг юқори кўрсаткичлари водийдаги унча катта бўлмаган шаҳарлар (Қувасой, Ленинск) учун характерли бўлиб, бу

уларнинг халқ хўжалик профилининг шаклланиш моҳияти ва аҳолисининг таркиби билан изоҳланади. Одатда кичик ва ўрта шаҳарлар аҳолиси таркибида ёшлар, шу жумладан «насли» ёшлар кўплиги билан ажралиб туради. Шу сабабли бундай шаҳарларда ёшларнинг турмуш қуриш кўрсаткичлари юксак бўлади, бу эса ўз навбатида туғилиш даражасига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Бу факторлар нисбатан яхши уй-жой шароитларн, хотин-қизларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришда кам бандлиги билан қўшилиб кичик шаҳарларда туғилиш даражасининг юқори бўлишига олиб келади.

Туғилишнинг ўртача коэффиценти динамикасини ўрганиш (Фарғона водийсидаги барча шаҳарлар бўйича 1959 йилдан 1968 йилгача давр ичида) шаҳар аҳолиси ўртасида туғилиш даражасининг анча камайганлигини кўрсатди. Агар 1959 йилдан 1964 йилгача уларда туғилишнинг ўртача коэффиценти 33,5 промилни ташкил этган бўлса, кейинги уч йил (1965—1967 йиллар) ичида 30,4 промилни ташкил этди, яъни туғилиш 3,1 промилл камайиб кетди. Водий шаҳарларида туғилишнинг ўртача коэффиценти тадқиқ қилинган 9 йил ичида эса 32,6 промилни ташкил этди.

Шундай қилиб, аҳоли туғилишнинг умуман мамлакатимизга хос умумий камайиш тенденцияси, гарчанд туғилиш даражаси умумиттифоқ кўрсаткичидан деярли 2 барабар юқори бўлса-да, Фарғона водийсидаги шаҳарларда ҳам яққол кўзга ташланади.

Кейинги йилларда СССРда, шу жумладан, Фарғона водийси шаҳарларида туғилишнинг камайишига қатор маълум социал-иқтисодий характердаги факторлар билан бир қаторда, бизнинг фикримизча, Улуғ Ватан урушининг салбий демографик оқибатлари асосий сабаб бўлди.

Кейинчалик, уруш оқибатларининг табиий демографик жараёнлар ривожига таъсири камая борган сари туғилиш даражасининг стабиллашувини кутиш мумкин. Кейинги йилларда Фарғона водийси шаҳарларида ана шу тенденция кузатилмоқда.

Аҳоли сонининг ўсишига бевосита таъсир қиладиган яна бир муҳим демографик кўрсаткич ўлимдир. Ўлим коэффиценти унча катта бўлмаган давр ичида жиддий ўзгаришларга кам учради. Бироқ Фарғона водийсининг шаҳарларида аҳолининг ўлиш даражаси ҳаракатини

Фаргона водийси шаҳарларида ўлим коэффициенти

	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	9 йил ичида уртача коэффициент
Қўқон	9,0	8,6	8,1	8,5	7,8	7,2	8,1	7,1	6,6	7,8
Фаргона	6,9	6,9	7,2	7,5	7,3	7,0	7,7	6,6	7,0	7,1
Марғилон	8,5	7,6	7,3	8,1	9,3	7,3	6,9	7,0	7,1	7,6
Қувасой	9,7	9,0	9,3	9,4	8,6	7,3	7,4	6,4	7,2	8,1
Наманган	7,7	6,9	6,6	7,6	7,8	7,6	5,8	7,7	7,4	7,2
Ленинск	10,6	10,8	8,9	12,0	10,0	8,2	10,7	7,5	7,3	9,7
Анджон	7,9	7,8	7,0	7,8	6,6	6,7	7,6	7,2	8,0	7,4
Водий шаҳар- лари бўйича ур- тача коэффици- ент	8,6	9,4	7,7	8,5	8,2	7,7	7,1	7,3		7,8

анализ қилиш шуни кўрсатдики, бу ерда ўлим даражаси тадқиқ қилинган 9 йил ичида анча камайди.

1968 йилда Фарғона водийси шаҳарларида ўлим 1959 йилдагига қараганда 1,3 промилл камайди. Баъзи шаҳарларда ўлим даражаси янада сезиларли камайди. Масалан, Ленинск шаҳрида ўлим даражаси 1959 йилдаги 10,9 промилдан 1967 йилга келиб 7,9 промилгача, яъни 3 промилл камайди, шу давр ичида Қувасойда ўлим 2,5 промилл, Қўқонда 2,4 промилл камайди.

Фарғона водийси шаҳарларида аҳоли ўлимининг камайиши соғлиқни сақлаш ишларининг тўхтовсиз ривожлантирилиши, аҳолининг моддий фаровонлиги ва маданий савияси оширилганининг натижасидир.

Туғилиш билан ўлим ўртасидаги фарқ аҳоли сонининг табиий ўсиш даражасини белгилайди. Усиш коэффициенти турли шаҳарларда ўлим даражаси нисбатан бир хил бўлган тақдирда бутунлай туғилишга боғлиқдир. Тадқиқ қилинган давр (1959—1967 йиллар)даги табиий ўсиш коэффициентларининг анализи ўртача кўрсаткичлардаги сингари айрим шаҳарларнинг ҳар йилги коэффициентларида жиддий фарқлар борлигини кўрсатди.

Табиии ўсишнинг юксак суръатларини туғилиш даражаси юқори бўлган шаҳарларда (Қувасой, Марғилон, Ленинск), паст суръатларини эса туғилиш коэффициентини нисбатан унча кўп бўлмаган шаҳарларда (Фарғона, Қўқон) кузатиш мумкин.

Ўлимнинг кескин камайиб бораётганлиги туфайли тадқиқ қилинган 9 йил мобайнида аҳоли сонининг табиии ўсиш коэффициенти нисбатан стабил бўлиб қолган. Айни пайтда айрим йилларда анча сезиларли тебранишларни ҳам учратамиз.

Баъзи шаҳарларда туғилишнинг юқори кўрсаткичлари сақланиб қолганлиги ва ўлим даражасининг анча камайганлиги сабабли аҳоли сонининг табиии ўсиш коэффициенти кейинги йилларда ҳатто анча ошган (Қувасой, Ленинск).

Умуман олганда, Фарғона водийси шаҳарларида аҳоли сонининг табиии ўсиши юксак бўлиб, бу келгусида аҳоли сонининг ва меҳнат ресурсларининг кўпайиши учун бирдан-бир гаровдир.

МИГРАЦИЯ

Фарғона водийсида шаҳар аҳолисини тўлдиришнинг навбатдаги жиддий манбаи миграциядир. Механик ўсиш ҳам меҳнат ресурсларини кўпайтиришда муҳим фактор бўлиб хизмат қилади. Чунки аҳоли миграциясида асосан ишга қобилиятли кишилар иштирок этади. Бу фақат ишчи кучини кўпайтиришдагина эмас, балки жинс-ёш структурасини шакллантиришда, Иттифоқ миқёсида ишга қобилиятли аҳолини иш билан таъминлаш ва уларнинг халқ хўжалигининг турли тармоқларига қайта тақсимлашда ҳам ўз аксини топади.

Механик ўсиш ҳисобига водийда шаҳар аҳолиси сонининг йили 6 минг киши кўпаймоқда; бу табиии ўсишга нисбатан анчагина камдир. Материаллар таҳлили шуни кўрсатдики, Фарғона водийсидаги айрим шаҳарлар ва шаҳар типидagi посёлкаларда шаҳар аҳолисининг механик кўпайиши кўрсаткичларида каттагина жиддий тафовутлар мавжуд.

Фарғона шаҳрида аҳоли сонининг умумий ўсишида миграция жараёнларининг улуши катта. Шаҳар аҳолиси кейинги 7 йил ичида 14 минг киши кўпайди. Шу

ўсишида Фарғона аҳолиси сонинг ҳар йили 2 млнг кишидан кўпаймоқда. Бу эса шаҳар аҳолисининг табиий ҳаракат ҳисобига ўсишидан тахминан 2 барабар кўп, демакдир. Фарғона шаҳри аҳолиси сонининг ўсиш параметрлари шаҳар аҳолисининг этник таркиби, шаҳарнинг функционал профили ва водийдаги маъмурий-ташкилий роли билан ҳам изоҳланади.

Водийдаги унча катта бўлмаган шаҳарлар (Қувасой, Ленинск)да аҳоли умумий ҳаракатида механик ўсишининг роли унчалик катта эмас. Буни ўша шаҳарларда аҳоли сонининг табиий ўсиш кўрсаткичлари юқорилиги ва уларда меҳнатга жалб этиш кўламлари торлиги билан изоҳлаш мумкин.

Одатда, кичик шаҳарлар қишлоқ аҳолисини кейинчалик янада йприк саноат ва маданият марказларига кўчириш учун трамплин бўлиб хизмат қилади, дейишади. Бироқ, бу Фарғона водийси учун характерли хусусият эмас. Чунки бу ерда маҳаллий қишлоқ аҳолисининг сифарбарлик қобилияти инсбатан суст.

Маҳаллий қишлоқ аҳолисининг шаҳарга кўчишида асосий сабаблардан бири уларнинг махсус билим ёки маълум бир малакага эга бўлиш учун интилишидир. Ишга жойлашиш, бунинг устига саноат корхоналарига ишга кириш ҳоллари миграциянинг иккинчи даражали факторидир. Шу сабабли маҳаллий аҳоли бевосита йирик илмий ва маданий марказлар ҳисобланган йирик шаҳарларга кўчиб ўтади.

Аҳолининг механик ҳаракати тенденцияси ва характери айрим шаҳарлар ва шаҳар типдаги посёлкалар учун бир хил эмас, бу турли фактор ва сабаблар йиғиндисининг таъсири билан белгиланади. Фарғона водийсида аҳолининг механик ҳаракати характерлари ва ҳозирги замон тенденцияларига қараб шаҳарлар ва шаҳар типдаги посёлкалар бир-бирдан қуйидагилар билан фарқ қиладилар:

1. Механик ҳаракатнинг юксак кўрсаткичларига эга бўлган, яъни миграциянинг аҳоли умумий ўсишидаги улуши 15—60 процентни ташкил этган шаҳарлар;

2. Механик ўсиш бўлмаган ёки механик ўсиш унчалик сезиларли бўлмаган (0—15 процент) шаҳарлар;

3. Миграциянинг салбий сальдоси (0 дан паст)га эга бўлган шаҳарлар.

Биринчи гуруҳга водийдаги йирик шаҳарлар (Анди-

жон, Қўқон, Марғилон, Наманган, Фарғона) киради. Бу шаҳарларнинг аҳолиси механик ўсиш ҳисобига ҳар йили ўртача 1,5 мингдан кўп киши ошмоқда.

Ириқ шаҳарлар водийда аҳоли кўп тўпланган, саноат, маданият, аҳоли кўчиб турадиган асосий марказлар ҳисобланади. Шунинг учун ҳам улар ўзига катта миқдорда кўчиб келадиган аҳолини сиғдира олади.

Бу шаҳарларнинг перспектив ривожланиши ҳам меҳнат билан таъминлаш кўламларини кенгайтиришни тақозо қилади. Шу сабабали механик ўсиш уларда янада кўп бўлишини кутиш мумкин. Горчаково, Қирғили, Ҳамза Ҳакимзода каби шаҳар типдаги посёлкалар ҳам ана шулар жумласидандир.

Иккинчи группага Қувасой, Ленинск ва Чуст каби шаҳарлар, Қуйбишев (Риштон), Чимён каби шаҳар типдаги посёлкалар киради. Уларда механик ўсиш даражасининг пастлиги асосан экономиканинг етарли даражада ва суръатларда ривожланмаганлиги билан изоҳланади.

Учинчи группага Андижон, Жанубий Оламушук, Яйпан ва шу каби шаҳарчалар киради. Булар асосан кўмир, нефть, руда, рангли металл қазиб чиқариладиган ва фойдали қазилмалар запаси тугаши биланоқ ўз аҳамиятини йўқотадиган тоғ-коп саноати марказларидир. Аҳоли ўзининг асосий тармоғидан бўшагач, мазкур шаҳарчада ўз меҳнатини қўллайдиган ўрин топа олмайди ва бошқа жойга кўчишга мажбур бўлади.

Аҳолининг механик ҳаракатини ўрганишда миграциянинг интенсивлигини аниқлаш асосий масалалардан бири ҳисобланади. Миграция интенсивлиги деганда мигрантлар (келган-кетганлар) бир йиллик миқдорининг мазкур шаҳар аҳолиси умумий сонига нисбатини тушунмоқ керак.

Механик ўсиш кўрсаткичи ўзида мужассамлашган жуда катта ўзгаршлар тўғрисида тўла тасаввур бермайди. Масалан, Фарғона водийси шаҳарлари аҳолисининг бир йиллик механик ўсишининг ўртача кўрсаткичи (5,6 минг киши) 55 мингдан кўпроқ мигрантнинг у ердан-бу ерга кўчишини, шу жумладан 30,3 минг киши кўчиб келгани ва 24,7 минг киши кўчиб кетганини акс эттиради.

Тадқиқ қилинган 7йил мобайнида водий шаҳарлари аҳолисининг миграцияси интенсивлигининг ўртача кўрсаткичи 8,8 процентни ташкил этди. Айрим йилларда бу

кўрсаткичдан жиддий оғни юз бермади. Масалан, водийда шаҳар аҳолиси миграцияси интенсивлигининг энг паст кўрсаткичи 1964 йили 7,6 процент, энг юқори кўрсаткичи эса 9,8 процент (1962 йил) бўлди.

Мазкур кўрсаткич турли шаҳарларда турлича миқдорда бўлади. Масалан, миграция интенсивлигининг энг юқори коэффицентни 1966 йили Фарғонада (16,2 процент), энг паст коэффицентни Наманганда (4,9 процент) кузатилади. Миграциянинг юқори интенсивлиги Қувасой шаҳри учун ҳам (14,8 процент) характерлидир.

Фарғона водийси шаҳар аҳолиси учун характерли бўлган миграция интенсивлигининг юқорида қайд қилинган юксак кўрсаткичлари бу ерда аҳолининг катта кўпчилиги ҳар йилги кўчиш-кўчиб келишда иштирок этишини кўрсатади.

Аҳолининг юқорида кўрсатилган нисбатларда кўчишнинг рационалиги ва иқтисодий асосланганлигига маълум даражада шухба туғилади. Улар миграция жараёнларининг бирмунча стихияли тарзда эканлигини кўрсатади ва доимо тартибга солиниб туришини талаб қилади.

Шаҳарлар аҳолисининг механик ҳаракати социал-иқтисодий ҳолатларга табиий ўсишдан кўра кўпроқ боғлиқдир.

Капиталистик тузум шароитида аҳолининг кўчиши одатда стихияли тусда юз беради, бу ерда ишлаб чиқаришга хусусий мулкчиликнинг ҳукмронлиги, аёвсиз рақобат миграция ҳодисаларини планли равишда бошқаришга тўсқинлик қилади. Социализм эса меҳнат ресурсларидан рационал фойдаланиш учун кенг имкониятлар очиб берди ва ишчи кучини планли равишда тақсимлашга асос солди.

Ишчи кучи ва мутахассислар билан таъминлаш қийин бўлган районларни зарур миқдорда ишчи кучи ва тегишли малакадаги мутахассислар билан таъминлаш ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришнинг энг муҳим социалистик принципларидан биридир. Мамлакатимизнинг шарқий районлари, қўриқ ва бўз ерларнинг ўзлаштирилиши, дашт районлардаги янги қурилишлар ва бошқалар ишчи кучини планли равишда қайта тақсимлашнинг муҳим намунаси бўлиб, булар халқ хўжалигини ривожлантириш суръатларини оширишга ёрдам беради, халқларни бир-бирига яқинлаштириш ва кўп

миллатли мамлакатимизни раvнақ топтиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Уз вақтида В. И. Ленин айтган эдики, аҳоли қўзғалмасдан миллатнинг раvнақ топиши мумкин эмас.

Лекин шунн увутмаслик керакки, бу қўзғалиш рационал бўлиши ва иқтисодий районлар бўйича халқ хўжалигини планли ва пропорционал раvишда ривожлантириш манфаатларига жавоб бериши керак. Шаҳар аҳолисининг механик тарзда абсолют ва нисбатан ўсишининг юқорида келтирилган юксак кўрсаткичлари баъзи ҳолларда пропорционалдир. Фарғона водийсининг барча шаҳарчалари табиий ўсишнинг улар учун характерли бўлган нисбатан юксак кўрсаткичларига эга эканлигидан механик ўсишнинг унчалик юксак кўрсаткичларига муҳтожлик сезмайди.

Агар илгари фақат Фарғона водийси эмас, балки бутун Ўрта Осиё (ўзида малакали кадрлар етишмаслиги ва индустрлашнинг юксак суръатларини таъминлай олмагани сабабали) шаҳар аҳолисининг механик ўсиши юксак даражада бўлишига объектив эҳтиёж сезган бўлса, эндиликда бунинг учун қатъиян зарурат йўқ.

Аҳолининг ортиқча механик ҳаракати халқ хўжалиги нуқтан назаридан ноқулай бўлган қатор салбий иқтисодий оқибатларга олиб келади. Бунинг устига аҳвол яна шу билан ҳам мураккаблашадики, миграция оқимларининг асосий қисми, улар ҳаракатининг йўқолиши, состав ва структураси ҳар доим ҳам етарли раvишда планлаштирилавермайди ва кўп ҳолларда стихияли тарзда юз беради, бу эса ишлаб чиқариш кучларини социалистик йўл билан жойлаштириш талабларига ва давлатимизнинг хўжалик сиёсатига мутлақо жавоб бермайди.

Фарғона водийси шаҳарларига асосан Сибирь районларидан ва РСФСР марказидан кўчиб келган кишилар жойлашмоқда. В. И. Переведенцевнинг тадқиқлари кўрсатганидек, ҳозирги пайтда Ўрта Осиё, Сибирь ва Узоқ Шарқ ўртасида аҳоли алмашиш жараёнида аҳолининг Ўрта Осиёга, шу жумладан Фарғона водийсидан кўплаб кўчиб келишига йўл қўйилмоқда. Миграциянинг бу тарзда йўналтирилиши СССРнинг бошқа иқтисодий районларини ривожлантириш манфаатларига зиддир. Чунки бундай ҳолда ишчи кучини меҳнат ресурслари билан таъминлаш қийин бўлган районлардан меҳнат

ресурслари ортиқча районларга ортиқча тақсимот юборишга йўл қўйилади.

Миграция жараёнининг нисбатан стихияли тарзда йўналтирилиши яна шунга олиб келмоқдаки, водий шаҳарларига асосан паст малакадаги касб эгалари кўчиб келмоқда.

Ишчи кучининг малака даражасини тўла мувофиқлаштириш ва меҳнат ресурсларини Фарғона водийси ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш даражасига жаеоб берадиган ҳолда кўпайтириш учун зарур суръатга эришиш мақсадиди профессионал-техника таълими тармоқларини янада такомиллаштириш ва кенгайтириш лозим.

Айни пайтда сафарбарлик даражаси сустлиги билан ажралиб турадиган қишлоқ аҳолиси асосий таянч бўлиши керак. Қишлоқ аҳолисини шаҳарга интенсив жалб этиш йўли билан ишчи кучини Урта Осиёдан чекка районлардан кўчириб келишни камайтириш учун маълум даражада имконият яратилади ва Фарғона водийсида урбанизация жараёнини фаол ривожлантиришга эришилади.

Аҳоли миграцияси жараёнларини янада рационаллаштириш ва тартибга солиш зарурати бутун мамлакат бўйича ташкилий-хўжалик ва социал-иқтисодий тадбирларнинг ягона системаси амалга оширилишини тақозо қилади. Улардан асосийлари қуйидагилардан иборат:

1. Шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини яқинлаштириш;
2. Мамлакатнинг турли районларидаги аҳоли турмуши даражасида бир хил нисбатларни вужудга келтириш;
3. Шимол, Узоқ Шарқ, Сибирь, Урта Осиё даштининг оғир шароитларида ишлаётганлар учун маълум имтиёзлар белгилаш.

АҲОЛИНИНГ МИЛЛИЙ ВА СОЦИАЛ ТАРКИБИ

Совет даврида узоқ вақтдан бери ва жадал суръатлар билан давом этаётган аҳоли миграцияси жараёнлари Фарғона водийси шаҳар аҳолисининг ҳозирги миллий ва социал таркибига сезиларли даражада таъсир кўрсатди.

Водий шаҳарлари аҳолиси Урта Осиёнинг барча шаҳар аҳолиси сингари кўп миллатлилиги билан ажралиб

туради. Ерли миллат — ўзбеклардан ташқари Фарғона водийси шаҳарларида кўплаб руслар, татарлар, украинлар ва бошқа миллат вакиллари истиқомат қилишади.

Фарғона водийси шаҳарларида Совет Иттифоқининг жами 30 дан кўпроқ йирик миллат вакиллари ягона дўстона ошла бўлиб яшамоқдалар.

Водийдаги жами шаҳар аҳолисининг ярмидан кўпрогини ўзбеклар ташкил қилади. Аҳолининг умумий сониде ўз салмоғига кўра руслар иккинчи ўринда туради. Водий шаҳарлари аҳолисининг миллий таркибиде русларнинг салмоғи барча аҳолининг учдан бир қисмига тенгдир.

Фарғона водийси шаҳар аҳолисининг кўп миллатлиги азалдан бошланган. Европалик халқлар (руслар, украинлар ва бошқалар) бу ерга асосан Ўрта Осиё Россияга қўшиб олингандан кейин (1860—1865 йиллар) кела бошлаганлар. Кейинроқ русларнинг келиши янада кучайди.

Уйғурлар бу ерга XIX аср 70-йилларнинг охири ва 80-йилларнинг бошида кўчиб келганлар.

Шаҳар аҳолиси умумий сонининг кўпайиши, юқориде қайд қилинганидек, Совет даврида фақат табиий ўсишнинг юксак суръатлари ҳисобигагина эмас, балки мамлакатимизнинг бошқа районларидан катта миқдорде аҳоли кўчиб келганлиги ҳисобига ҳам юз берди. Европалик аҳолининг кўплаб кўчиб келиши, айниқса, Улуғ Ватан уруши давриде ва урушдан кейинги йилларде кузатилди. Бу, мамлакатимизнинг марказий районларидан кўплаб саноат корхоналарининг шарқий районларга кўчирилиши, шунингдек, бу ерде янги саноат қурилиши авж олдириб юборилиши билан боғлиқдир.

Шуларга кўра Фарғона водийси шаҳарларида европалик ва бошқа номаҳаллий аҳоли сони тез ўсди ва абсолют ўсишига қарамай, аҳолининг умумий сониде ўзбекларнинг салмоғи аста-секин камая бошлади.

Айрим шаҳарлар бўйича аҳолининг миллий таркибини ўрганиш борасиде айрим миллатларнинг жойлашишиде жиддий тафовутлар борлиги, шунингдек турли шаҳарлар ва посёлкаларнинг миллий таркибиде кўплаб умумийликлар борлиги кузатилди.

Фарғона водийсининг кўҳна шаҳарлари — Андижон, Қўқон, Наманганде аҳолининг умумий сони таркибиде маҳаллий миллат вакиллари — ўзбекларнинг салмоғи

катта. Фарғона водийсидаги йирик шаҳарлар ичида ўз миллий таркиби билан алоҳида ажралиб туради. Шаҳар аҳолисининг кўпчилиги европаликлар бўлиб, бу шаҳарнинг пайдо бўлиши ва унинг аҳолисининг Совет давридаги шаклланиш йўллари билан изоҳланади. Бу Туркистоннинг Россияга қўшиб олиниши билан муҳим маъмурий-сиёсий марказ сифатида пайдо бўлган йирик регионал марказлар ичида водийдаги ягона янги шаҳардир.

Фарғонанинг жуда ҳам қулай географик ўрни бу ерда кўйлаб янги саноат корхоналарини жойлаштириш учун негиз бўлди. Бу эса европалик аҳолининг маълум даражада кўпроқ кўчиб келишини тақозо қилганлиги табиий бир ҳолдир.

Ўрта Осиё шароитида деярли барча шаҳарларнинг аҳолиси асосан собиқ европалик аҳолидан кўпаймоқда. Маҳаллий миллатнинг сафарбарлиги суст бўлганлиги сабабли қишлоқ аҳолисини шаҳарларга кўчириш нисбатан жуда кам юз бераётир, шунингдек ўзбекларни бир шаҳардан иккинчи шаҳарга кўчириш жуда ноинтенсив равишда бормоқда.

Шунга кўра Ўрта Осиёдаги, шу жумладан Фарғона водийсидаги кўпгина янги шаҳарлар аҳолиси таркибида европалик аҳолининг салмоғи юксаклиги кузатилади. Бу яна шу нарса билан изоҳланадики, Фарғона водийсининг шаҳар аҳолиси таркибида европаликларнинг салмоғи нисбатан катта.

Улуғ Октябрь революцияси ғалаба қозониши ва СССРда социалистик жамият қурилиши натижасида аҳолининг социал таркибида туб ўзгаришлар рўй берди. Революциягача Россияда аҳолининг асосий қисми деҳқонлар, кустарлар ва ҳунармандлардан иборат эди. Улар аҳоли умумий сонининг учдан икки қисмини ташкил этарди. Ишчилар ва хизматчилар эса аҳоли умумий сонининг атиги 17 процентини, помешчиклар, буржуазия ва қулоқлар—16,3 процентини ташкил этарди.

Фарғона водийсида кустарлар, ҳунармандлар, деҳқонлар революциягача аҳолининг 90 процентга яқинини ташкил қиларди. Ҳозирги пайтга келиб Фарғона водийси аҳолисининг социал таркиби тубдан ўзгарди.

Водийнинг бутун экономикасини ривожлантиришда саноат катта роль ўйнай бошлади. Маълумки, саноат кўйлаб малакали ишчи кучи талаб қилади. Фақат саноат-

дагина эмас, балки халқ хўжалигининг барча соҳаларида кўплаб кадрлар етишиб чиқди. Буларнинг ҳаммаси Фарғона водийси шаҳар аҳолисининг социал структура-сини кучли равишда ўзгартириб юборди.

Ҳозирги пайтда Фарғона водийси шаҳар аҳолисининг асосий қисмини ишчилар ва хизматчилар ташкил этади; уларнинг аҳоли умумий сонидаги салмоғи 85 процентдан кўпроқдир. Бошқа ижтимоий гуруҳлар (колхозчилар, яккаҳол деҳқонлар, кооперативларга уюшган кустарлар)нинг салмоғи йил сайин кескин камаймоқда. Бироқ водийдаги шаҳар аҳолиси умумий сонида уларнинг салмоғи, ҳозирча нисбатан катта. Бу ерда колхозчилар, яккаҳол деҳқонлар, кустарлар ва бошқа ижтимоий гуруҳларнинг шаҳар аҳолиси умумий сонидаги салмоғи Иттифоқ бўйича кўрсаткичдан қарийб 10 процент юқори. Айни пайтда Иттифоқ бўйича кўрсаткич бор-йўғи 3 процентни ташкил этади. Бу Фарғона водийсининг биз юқорироқда тилга олган кўплаб хусусиятлари, жумладан, қишлоқ аҳолиси юқори даражада зич бўлган ҳолда аҳоли кўп яшайдиган водий эканлиги билан изоҳланади.

Фарғона водийси аҳолисининг миллий ва социал таркибида Совет даврида юз берган туб структурали ўзгаришлар бу ерда социалистик тузум галабасининг ва шунинг негизда халқ хўжалигининг тубдан реконструкция қилиниши, водийнинг аграр райондан нисбатан ривожланган ва янги илғор техника билан қуролланган саноатга эга бўлган аграр-индустриал районга айланганининг самарасидир.

АҲОЛИНИНГ ЖИНС-ЁШ ТАРКИБИ ВА МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИ

Водийда шаҳар аҳолисининг жинс-ёш таркиби у ёки бу район тараққиётининг мураккаб социал-иқтисодий шароитлари таъсири остида шаклланади.

Фарғона водийси шаҳарлари аҳолисининг жинс бўйича ҳозирги таркиби революциядан олдинги таркибидан кескин фарқ қилади. Урта Осиё Россияга қўшиб олинишига қадар Фарғона водийси эркаклар хотин-қизларга нисбатан анча кўплиги билан ажралиб турарди. Буни қатор социал-маиший факторлар — хотин-қизларнинг зиммасига оғир меҳнат юкланганлиги, уларнинг жами-

ятда ҳақ-ҳуқуқсизлиги, эрта турмушга чиққанлиги оқибатида хотин-қизлар ўртасида ўлим даражасининг юксак бўлганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Ўрта Осиё Россияга қўшиб олингач, мустамлакачилар оқими билан келган аҳоли орасида эркакларнинг кўпчилиги, Фарғона водийси шаҳарларида ҳарбий қисмлар жойлашганлиги сабабли аҳолининг эркаклар қисми янада кўпайиб кетди. 1897 йилда водий шаҳарларида аҳоли умумий сонининг 56 процентини эркаклар ташкил этди.

Улуғ Октябрь социалистик революцияси галаба қозонгандан кейин бутун Ўрта Осиёда бўлгани каби Фарғона водийсида ҳам аҳолининг ўлимини, айниқса хотин-қизларнинг ўлимини кескин камайтиришга қаратилган социал-иқтисодий тадбирлар (хотин-қизларнинг озодликка чиқарилиши, соғлиқни сақлашнинг тез ривожланиши ва бошқалар) натижасида водий шаҳар аҳолисининг жинсий нисбатлари меъёрига кела бошлади. 1939 йилга келиб водийдаги шаҳар аҳолиси таркибида эркаклар ва хотин-қизлар нисбати 51 : 49 ни ташкил этади.

Фарғона водийси шаҳар аҳолисининг ҳозирги жинсий нисбатида асосан эркак аҳолининг камайишига бевосита таъсир қилган Улуғ Ватан уруши кучли из қолдирди.

Бу ерда ҳам худди бутун Ўрта Осиёда бўлгани каби жинсларнинг кўпчилигини қисман хотин-қизлар ташкил этган нисбати аҳолининг асосан катта ёшдаги группаси ҳисобигадир. Бу группа таркибида хотин-қизлар кўпчилигини ташкил этади. Аҳолининг хотин-қизлар қисми водийнинг шаҳар аҳолиси умумий сонидан эркаклардан ортиқчалиги 20 ёшдан юқорида қайд қилинади. 20 ёшгача бўлган аҳоли ўртасида эса аҳолининг эркаклар қисми анча ортиқчилигини кузатиш мумкин.

Жинслар нисбатининг айрим ёш группалари бўйича кузатиладиган фарқи Улуғ Ватан урушининг кўплаб салбий демографик оқибатларидан биридир.

Хотин-қизларнинг энг кўп нисбатга эга бўлишини аҳолининг 45 ёшдан 55 ёшгача группаси таркибида кўриш мумкин. Бу группада эркаклар ва хотин-қизлар нисбати 93 : 61 ни ташкил этади. Маълумки, бу группага кирадиган эркаклар Улуғ Ватан урушининг энг актив иштирокчилари бўлганлар. Ҳозир биз сўз юритаётган группа эркаклари уруш йилларида никоҳ қилишнинг энг актив ёшида (18—28 ёш) бўлганлар.

Бу ҳол аҳолининг фақат ҳозирги жинсий таркибигагина таъсир қилиб қолмай, балки табиий ўсишнинг ҳозирги натижаларида ҳам акс этмоқда.

Фарғона водийси шаҳарларида эркаклар ва хотин-қизлар сонини ўртасидаги нисбатнинг ўзгариши фақат айрим ёш группалари бўйичагина эмас, балки аҳолининг қайси миллат ёки этник группага мансублигига қараб ҳам юз бермоқда.

Фарғона водийси аҳолисининг характери ва алоҳида ажралиб турадиган фарқларидан бири, айниқса, ўзбеклар орасида хотин-қизларга нисбатан эркакларнинг кўплигидир. Водий шаҳарларидаги европалик халқ (рус, украин, татар ва бошқалар) ўртасида эса эркакларга қараганда хотин-қизлар кўпроқ. Айниқса руслар орасида хотин-қизларнинг эркакларга нисбати жуда юқори. Улар эркакларга нисбати қарийб 40 процент ортиқдир.

Кейинги йилларда фақат Фарғона водийсида эмас, балки бутун Ўрта Осиёда шаҳар аҳолиси жинсий нисбатининг тенглашиш тенденцияси кузатишмоқда. Бунга шаҳар аҳолисининг туғилиш кўрсаткичи юксаклиги ва ҳар йили қизларга қараганда ўғил болаларнинг бирмунча кўп туғилаётганлиги сабабчидир. Бу ерда жинсларнинг тенглашувига шаҳар аҳолисининг механик ўсиш кўрсаткичлари нисбатан юксаклиги ҳам бевосита таъсир қилаётир. Чунки миграция оқимида асосан эркаклар иштирок этадилар.

Бу, юқорида қайд қилинганидек, туғилиш даражасининг юксаклиги ва аҳолининг, айниқса болаларнинг ўлими тўхтовсиз камайиб бораётганлиги билан изоҳланади. Бунга соғлиқни сақлаш ишларининг туғилиш даражаси оширилишини ва болаларнинг ўлими кескин камайтирилишини таъминлайдиган даражада тўхтовсиз ривожлантирилаётганлигига партия ва ҳукуватимизнинг болалар ва оналар тўғрисидаги доимий ғамхўрлиги, аҳолининг тобора ўсиб бораётган эҳтиёжлари қондирилаётганлиги ва турмуш шароити яхшиланаётганлиги ёрдам бераётир. Бу ерда туғилаётган ҳар 1000 бола ҳисобига 1 ёшгача ўлганлари 36 кишини ташкил этади. Бу, Иттифоқ кўрсаткичи билан баравардир.

Алоҳида шаҳарлар ва уларнинг группаларини ҳажмига қараб текширилганда аҳолининг ёш структурасида баъзи тафовутлар мавжудлиги кўзга ташланади.

Турли шаҳарлар группаси ва алоҳида шаҳарларнинг ёш структурасида кўрсатилган тафовутлар Фарғона водийсидаги айрим шаҳарлар бўйича шаҳар аҳолисининг табиий ҳаракатида юқорида кўрилган тафовутларнинг маълум даражадаги тўғридан-тўғри аксидир.

Ёши кичик группалар салмоғининг йirik шаҳарларда нисбатан камлиги, кичик шаҳарларда катталиги йirik шаҳарларда туғилиш даражасининг пастлиги ва шунга мувофиқ аҳоли табиий ўсишининг камлиги, кичик шаҳарларда эса бу кўрсаткичларнинг нисбатан юқорилигининг натижасидир.

Умуман водий ва алоҳида шаҳарларнинг шаҳар аҳолиси ёш структурасида ёши кичик группанинг, шу жумладан болаларнинг юқоридагидек катта салмоққа эгаллиги шаҳарлардаги меҳнат ресурслари сонига бевосита таъсир қилади.

Ишчи кучидан фойдаланиш проблемасини янада рационал ҳал этиш мақсадида меҳнатга қобилиятли ёшдаги аҳолини, унинг ижтимоий меҳнат билан бандлик даражаси ва характерини ҳисобга олиш халқ хўжалиги учун жуда ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Ҳозирги пайтда умуман мамлакатимиз бўйича ва алоҳида иқтисодий районлар, шаҳарлар бўйича ишчи кучидан рационал фойдаланиш масаласи алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Маълумки, мамлакатимизда ишга қобилиятли ёш чегараси қилиб хотин-қизлар учун 16 дан 55 гача, эркеклар учун 16 дан 60 гача ёш қабул этилган. Ана шу ёшдаги аҳоли мамлакатимизнинг асосий ишчи кучини ташкил этади.

Мамлакат, алоҳида иқтисодий район, шаҳар аҳолиси таркибидаги ишга қобилиятли аҳолининг сони аҳолининг табиий ўсиш даражасига, жинс-ёш структурасига, меҳнат ҳаракати кўрсаткичига ва бошқаларга боғлиқ бўлади.

Меҳнатга қобилиятли аҳоли сони Фарғона водийси шаҳар аҳолисининг ярмидан сал кўпроғини ташкил этади. Бу ерда бу кўрсаткич Ўзбекистондаги ишга қобилиятли шаҳар аҳолисининг салмоғидан, СССРдаги барча меҳнатга қобилиятли аҳолининг умумий аҳоли таркибидаги салмоғини белгилайдиган умумиттифоқ кўрсаткичидан анча камдир.

Водийдаги меҳнатга қобилиятли шаҳар аҳолиси сал-

моғининг нисбатан камлиги бу ерда аҳоли сонининг табиий ўсиш кўрсаткичлари анча юқорилиги билан изоҳланади. Бу эса аҳолининг умумий соннда болалар ва ўсмирлар салмоғининг кўпайишига олиб келади ва меҳнатга қобилиятли аҳолининг салмоғига бевосита таъсир қилади.

Шундай қилиб, водийдаги биз сўз юритган ёш структураси 16 ёшгача болалардан иборат анчагина меҳнат ресурслари резерви ва аҳолининг янги-янги контингентини ижтимоий ишлаб чиқаришга доимо жалб қилиб туриш имконияти мавжудлиги нуқтан назардан умуман қулайлик туғдиради.

АҲОЛИНИНГ ИШ БИЛАН БАНДЛИГИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Ҳозирги пайтда Фарғона водийсининг шаҳар аҳолиси учун худди бутун СССР аҳолиси учун бўлгани каби характерли нарса шуки, унинг меҳнатга қобилиятли қисми ижтимоий-фойдали фаолият билан, яъни меҳнат, ўқиш, бола тарбияси, хусусий ёрдамчи хўжаликни ва уй хўжалигини юритиш билан тўла банд.

Айни пайтда водийдаги меҳнатга қобилиятли шаҳар аҳолисининг иш билан бандлиги баъзи фарқ қилувчи хусусиятларга эгадир. Жумладан, водийдаги шаҳар аҳолисининг меҳнат ресурслари умумий соннда уй хўжалиги, шахсий ёрдамчи хўжаликни юритиш, болалар тарбияси билан шуғулланувчи хотин-қизларнинг улуши нисбатан каттадир. Уларнинг шаҳарлар ва посёлкалардаги барча меҳнат ресурсларидаги салмоғи қарийб 20 процентни ташкил этади.

Бу Ўрта Осиё шаҳарларининг маҳаллий аҳоли оиласида тугилиш юксак даражадалиги ва силаларнинг нисбатан катта, ўрталиги билан боғлиқ бўлган характерли хусусияти ҳисобланади.

Маҳаллий миллат хотин-қизларини ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаётга жалб этиш, мактабгача ва мактаб муассасаларини ривожлантириш ва такомиллаштириш натижасида болалик аёлларнинг халқ хўжалигида бандлиги йил сайин ошмоқда.

Бутун Ўрта Осиёда бўлгани каби Фарғона водисида ҳам меҳнат ресурсларининг ўсиш суръатлари нисбатан юксаклигига ва техника тараққиётининг катта муваффақиятларига қарамай, саноат ва маданиятнинг тезлик

билан ўсиши негизда меҳнатга қобилиятли аҳолини ижтимоий ишлаб чиқаришга жалб этишда юксак даражага эришилди. Шаҳарларда бутун меҳнат ресурсларининг қарийб 70 проценти, водийдаги ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнларида банд бутун аҳолининг 40 проценти бевосита ижтимоий меҳнат билан шуғулланади. Фарғона водийси шаҳарларидаги меҳнат ресурсларининг иш билан бандлик даражаси умумиттифоқ даражасига деярли тенгдир. Коммунизм қурилиши авж олдирилган даврда ижтимоий меҳнат доиралари доимо кенгайиб, хусусий меҳнат кўламлари торайиб боради. Халқ хўжалигида банд кишилар сони узлуксиз кўпаяверади, шу йўсинда ишга қобилиятли аҳолининг бевосита ижтимоий меҳнат билан бандлиги ошаверади. Бу ишга қобилиятли ёшдаги аҳолининг табиий кўпайиши ҳисобига ҳам, хусусий ва ижтимоий меҳнат доиралари ўртасида меҳнат ресурсларининг қайта тақсимланиши ҳисобига ҳам юз беради. Мамлакат халқ хўжалигида аҳолининг иш билан таъминланиши ўсган сари ижтимоий меҳнат доирасида, моддий ишлаб чиқариш тармоқлари билан ишлаб чиқармайдиган тармоқлар ўртасида, халқ хўжалигининг турли тармоқларида группалар ўртасида меҳнат ресурслари қайта тақсимланади.

Меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги структурасини ўрганиш шаҳарлар аҳолисини ўрганиш билан боғлиқ масалалар орасида муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки у ишлаб чиқаришнинг тармоқ структураси билан чамбарчас боғланган ва мавжуд ёки энди вужудга келаётган халқ хўжалик ва территориал пропорциялар ва комплексларни таҳлил этишда қўшимча белги бўлиб хизмат қилади.

Меҳнат ресурсларини рационал тақсимлаш масаласи иш билан банд шаҳар аҳолисини халқ хўжалигида тармоқлар бўйича тақсимлашни ўрганишга ундайди.

Иш билан банд шаҳар аҳолисини тармоқлар бўйича тақсимлаш ва қайта тақсимлашдаги структурали силжишлар прогрессив характерга эга бўлиб, экономика ва маданиятни ривожлантиришдаги ютуқларни ўзида акс эттиради.

Тадқиқ қилинган давр мобайнида халқ хўжалигининг деярли ҳамма тармоқларида ходимлар сони ўсган. Бошқарув аппарати ва жамоат ташкилотларининг ходимлари, шунингдек кейинги йилларда анча камайиб кетган

қишлоқ хўжалик ходимлари бундан мустасно. Бу Фаргона водийси шаҳарларида саноатнинг янада тараққий этганлиги, халқ хўжалигига раҳбарлик системасининг такомиллашганлиги, қишлоқ хўжалиги ва бошқариш аппаратида банд бўлган аҳолининг ижтимоий ишлаб чиқаришнинг бошқа тармоқларига ўтганлиги билан изоҳланади.

Аҳолининг моддий ишлаб чиқариш тармоқлари — саноат, транспорт ва алоқада иш билан бандлиги даражаси айниқса юксакдир.

Халқ хўжалигига хизмат қиладиган тармоқлар ичида маориф, фан, соғлиқни сақлаш нисбатан юксак суръатларда ривожланаётгани билан ажралиб туради. Моддий бойлик ишлаб чиқармайдиган тармоқларда банд кишиларнинг деярли 70 проценти ана шу тармоқларда ишлайди.

Совет даврида водийнинг моддий бойлик ишлаб чиқарадиган тармоқларида ишлайдиган шаҳар аҳолиси сонини жуда тез кўпайди. Халқ хўжалигининг моддий бойлик ишлаб чиқарилмайдиган доирасида банд аҳоли сонининг ўсиш суръати эса анча паст бўлди.

Кейинги йилларда бу ерда бутун Ўзбекистондаги сингари аҳолининг моддий бойлик ишлаб чиқармайдиган, аҳолига бевосита хизмат қиладиган тармоқларда, соғлиқни сақлаш, маориф, турар жой-коммунал хўжалик ва манший хизмат кўрсатиш соҳаларида бандлиги секин-аста ўсиб бораётганлиги тенденцияси кузатилмақда.

Кейинги йилларда моддий бойлик ишлаб чиқарилмайдиган доирада иш билан банд кишилар салмоғи ошиб бориши тенденцияси яққол сезилмоқда. Бу замонавий янги техника ва фанга асосланган, моддий бойлик ишлаб чиқарилмайдиган тармоқлар (фан, маориф ва бошқалар)нинг кескин кенгайтирилишини тақозо қиладиган моддий бойлик ишлаб чиқаришнинг ўзини ривожлантириш билан боғлангандир.

Бундан ташқари аҳоли моддий фаровонлигининг ва маданий савиясининг оширилиши соғлиқни сақлаш, маориф, маданият, санъат, турар жой-коммунал хўжалигини янада ривожлантиришни талаб қилади. Бу эса ўз навбатида хизмат кўрсатувчи ходимлар сонининг кўпайишига олиб келади.

Фаргона водийси шаҳарларида ишчи кучидан янада самарали фойдаланишнинг асосий йўналишлари уларнинг демографик ва иқтисодий ривожланиш хусусиятларига бевосита боғлиқдир.

Демографик потенциалнинг узлуксиз ўсиши ва анчагина миқдорда меҳнат ресурсларининг мавжудлиги шаҳарларда иш билан бандлик доирасини кенгайтириш, энг аввало, ишлаб чиқаришнинг оғир меҳнат талаб қиладиган тармоқларини ривожлантириш проблемасини келгари суради. Потенциал ишчи кучининг анчагина қисми меҳнат билан банд бўлиши мумкин деб ҳисобланган моддий ишлаб чиқариш доираси, шубҳасиз, энг катта демографик доирадир. Шаҳарларнинг ўз структурасига кўра нисбатан суст ва номураккаб ривожланганлиги сабабли келгусида меҳнат билан банд қилиш доирасини водий шаҳарлари халқ хўжалигининг индустриал тармоқларида тагин ҳам ривожлантириш зарурати туғилмоқда. Айни пайтда шаҳарлар саноатининг тармоқ структурасини янада такомиллаштириш ва мураккаблаштириш муҳим аҳамият касб этади. Бу эркак ишчи кучининг ҳам, хотин-қиз ишчи кучининг ҳам меҳнат билан рационал банд қилинишини маълум даражада таъминлайди ва ижтимоий ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш имконини беради.

Шаҳарларда моддий бойлик ишлаб чиқариш доираси уларнинг индустриал ривожига базасида янада тараққий этади. Айни пайтда бу халқ хўжалигининг моддий бойлик ишлаб чиқарилмайдиган тармоқларида меҳнат билан бандлик ҳажмининг кенгайишига сабабчи бўлади. Моддий ва номоддий ишлаб чиқариш доирасини ривожлантиришда номоддий ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг тезроқ суръатлари вужудга келтирилган тақдирдагина белгиланган йўналишга эришиш мумкин. Шу нуқтаи назардан олганда, ишлаб чиқаришга хизмат қилиш билан бевосита боғлиқ бўлган тармоқлар ва водий шаҳарларининг аҳолиси ишчи кучининг меҳнат билан бандлик даражасини ошириш ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишда муҳим звено бўлиб хизмат қилади.

Фаргона водийси шаҳарларида ишчи кучидан янада самарали фойдаланиш ишидаги мазкур йўналишни

лиқлаш шаҳарлар, айниқса кичик ва ўртача шаҳарлар аҳолисига бевосита хизмат қиладиган доиранинг ҳали етарли ривожланмаганлиги сабабли янада муҳимроқ бўлиб майдонга чиқади. Бу проблемани ҳал этиш фақат ишчи кучини меҳнат билан рационал банд қилиш нуқтаназаридангина муҳим аҳамиятга эга эмас, балки унда чуқур социал-иқтисодий мазмун мужассамлашгандир. Шаҳарларда ва айниқса кичик шаҳарларда ҳамда шаҳарчаларда хизмат кўрсатиш доирасини янада тез суръатлар билан ривожлантириш шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги, турли таксономик тартибдаги шаҳарлар билан бутун урбанизация жараёнларини ривожлантириш йўналишларини сифат жиҳатидан яхшилаш ўртасидаги муҳим тафовутларни бартараф этишнинг баъзи вазифаларини ҳал этишда жуда катта аҳамият касб этади.

Келгусида Фарғона водийси шаҳарларида ишчи кучидан самарали фойдаланишнинг асосий йўналишларидан бири шаҳарларнинг халқ хўжалиги профили ва аҳолиси сонига қараб ҳажмидан келиб чиқадиган турли функционал типлари ўртасида меҳнат ресурсларини тақсимлашда илмий асосланган мувофиқликни таъминлашдан иборатдир. Бу йўналиш бутун Фарғона водийсида ишчи кучини тақсимлаш ва ундан фойдаланишда территориал пропорцияларни янада такомиллаштиришдек умумий проблеманинг муҳим таркибий қисмидир.

Турлича функционал типдаги шаҳарларда ишчи кучидан фойдаланишнинг турлича проблемалари ва уларда аҳолининг иш билан бандлигини такомиллаштириш йўллари пайдо бўладики, булар фақат демографик таркибдангина эмас, балки ҳар бир конкрет шаҳарнинг иқтисодий мазмунидан келиб чиқади. Фарғона водийсидаги шаҳарларнинг ҳаммаси учун ишчи кучини иш билан банд қилишнинг умумий проблемаси мавжуд бўлгани ҳолда уларнинг ҳар бири алоҳида ҳолида меҳнат ресурсларини шакллантириш, уларни тақсимлаш ва фойдаланишда ўзига хос специфик хусусиятларга эгаки, меҳнат ресурсларининг иш билан бандлик даражасини янада рационаллаштириш йўллари ана шунга боғлиқ бўлмоғи керак.

